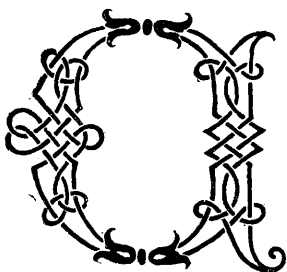

A KÖNYVNYOMTATÁS ÉS KÖNYVDISZÍTÉS IPARMŰVÉSZETE.

CZAKÓ ELEMÉRTŐL.

(Első közlemény, 2 melléklettel és 22 szövegképpel.)

BOCSKAY GYÖRGY SZÉPÍRÓ
BETŰS-KÖNYVÉBŐL. XVI. SZ.

modern felfogás értelmében ma már nemcsak az a kizárólagos művészi alkotás, a mit aranykeretekbe vagy talapzatokra raknak, hanem a való élet minden tárgyával össze lehet kapcsolni a szépet; a mi a legköznapiabb, még abba is bele lehet varázsolni az esztétikai gyönyörűség keltő okát. S ezen művészeti filozofia jelentőségét lehetetlen kicsinyelni. Általánosan elfogadott tétel, hogy nemcsak nemzetgazdasági, de kulturális sőt erkölcsi szempontból is rendkívül fontos a művészetnek köztulajdonba való bocsájtása.

A könyv nemcsak a kultúra letéteményese, hanem egyszerre mint a szép kultuszának is demokratikus és népszerű terjesztője. A nyomtatványnak és kísérő társának, az illusztrációknak hatása kiszámíthatatlan. Úgy belelopták már magukat a kultürember életébe, hogy minden léptén kísérik, ezerféle kiadásban, szórakoztató, vigasztaló, vidámitó és oktató alakban. Az illusztráció frissességével élénkebb hatást gyakorol még a monumentális alkotásoknál is s a maga szövegével a legvilágosabb beszéd, a legfáradhatatlanabb magyarázó s leghűségesebb barát. Beférkőzik a lapok, folyóiratok, meséskönyvek, diszművek, útleírások, és a költők révén minden családba és átadja magát annak, a ki hozzáfordul.

Mínthogy a könyv ily jelentékeny tényezője a modern műiparnak az ember életében és ily kínálkozó eszköz a művészet

terjesztésére, természetes, ha annak előállítójára és megrendelőjére az a feladat hárul, hogy az ipar egyszerű eszközét, az ólombetűt, a művészet rendületlen és szakadatlan közvetítőjévé fejleszse. Azaz mindazoknak, a kiknek a könyvhöz közük van, ismerni kell a módozatokat és csapásokat, melyeken haladva a szép könyv létrehozásának iparművészetét gyakorolni képesek. A szedő- és rotációs-gép már úgy is fenyegeti a Dürerek és Holbeinek művészeti hagyatékát a tipográfiában; a művészet segítõ keze vezetheti ez iparágat csak magasabb czélok felé.

Az alább következõ sorokban megkísértjük ismertetni a könyvnyomtatás és könyvdíszítés iparművészetének mûvészi formáit és követelményeit, úgy mint az a mai állapot elõzményeinél és a külföld hasonló törekvéseinél mutatkozik, a mennyiben tanulni lehet belõle. Különösen hangsúlyozzuk a régiek könyvipari mûvészetét, náluk a mûvészeti és technikai rész egy ember kezébõl került ki és azáltal jobban kibontakozott az anyag elõnye.

Kezdjük értekezésünket a betûn és szedésen, folytatjuk a nyomda ékítményen és illusztráczió n befejezzük a könyvkötéssel.

LUCIEN PISSARRO: NYOMDA-JEL.

I.

INICZIALE. Kolozsvár, 1550.

betűk alkotják a könyvet s így a könyv használható voltát egészben a betűk olvashatósága, a könyv szépségét pedig részben a betűk művészi volta szabja meg. Ha fogalmat akarunk a nyomdászatban a betűk jelentőségéről nyerni, akkor ismernünk kell egyrészt a mai állapot előzményeit, másrészt pedig azon általános iparművészeti elveket, a melyekkel e kérdésre vonatkozólag gyakorlati eredményeket birunk elérni.

A betűtípusok keletkezésénél és fejlődésénél két szempont érvényesült mindig: elsősorban is olvasható betű-alakzatok szerkesztésére törekedtek, lehetőleg különböző, egymással össze nem téveszthető formák képzése által és másodsorban a betűvetés gyorsaságát is czélnak tekintették, innét a törekvés a betűk egyszerűsítésére és másolhatóságoknak könnyítésére. De a betűk e két szempont mellett sohasem tagadhatták meg szülőjüket, a képet. Minden korban többé-kevésbbé a művészet is rányomta alakjukra bélyegét, s a vonalak elrendezésében fel-felcsillámlik a szépség koronként változó ideálja.

Mi a kulturával együtt az írás mikéntjét a rómaiaktól örököltük, a kik azt a görögöktől vették át, mint a görögök a fönicziaiaktól és a fönicziaiak az egiptomiaktól. A rómaiak legelőször köre irtak, eszközük hozzá a véső volt. Az anyag és az írószám természetének megfelelőleg írásuk jellegét az egyenes vonal képezte, mely csak további fejleményeiben tűrt meg hajlított vonalat egy-egy betűnél. A császárok korából fenmaradt alakok már tökéletességről tanuskodnak. *TIRUS* diadalívének felirata pompás térfelhasználást mutat, igaz, hogy ennél a tartalmas szöveg is a szobrász kezére játszott, mégis el kell ismernünk, hogy a nagy és méltóságos betűformák kiváló művészettel vannak elrendezve. Az *aquincumi* oltárkövek és sirtáblák szintén szép példáit őrizték meg a rómaiak betűtérzékének. Már *TRAJÁNNAK* Beneventban felállított emlékének az írás nem monumentális, az arányok nincse-

nek betartva, de még mindig igen jól olvasható. A reneszánsz, mely a múlt művészi emlékeiből táplálkozott, a betűknél mintáért a római feliratokhoz fordult. POLLAJUOLO florenzi siremléke s a kódexek versáljai tanuskodnak róla, hogy mennyire tudták a reneszánsz mesterek tanulmányaikat e téren is értékesíteni. A rómaiak betűvető művészete egyébiránt nemcsak a reneszánsz korában, hanem napjainkban is hódít még; az emlékszerű feliratoknál most is divatos; a plaquette-művészek, élükön Oscar RORY-val szintén alkalmazzák, valamivel lágyabban az eredetnél; és az amerikai betűöntődék a címnap és plakátszedéshez készült típusoknál használják fel a római nagybetűket.

A viasztabla, papyrus és pergament elterjedésével mindinkább fejlettebb alakot vesz az írás. A betűk hajlékonyabbakká válnak, a külön egymás mellé rakott nagybetűk helyett kisebb alakzatok jönnek forgalomba, a melyek később szavankint össze is kapcsolódnak. A középkorban már alig fordul elő tagozott írás és a kolostorokban, kancelláriákban az utolsó simítást is elvégzik szorgalmas barátok a római kurziv-on. A tizenkettedik században érte el a minuskel-írás legmagasabb fejlettségi fokát; a kaligrafusok nem cifrálkodtak, hanem a maguk nemes egyszerűségében formálták betűiket, az interpunkciók és elválasztó jelek is e korszakban voltak a legkifogástalanabbak.

A rá következő században azonban már egy új változat jött létre, az úgynevezett gótírás, a melyet többnyire csak akkor alkalmaztak, ha díszesebben kiállított iratra volt szükség. Ennél az írószerszám a vastag és vékony vonalak nagyobb változatát róttá egymás mellé, a mi által a betűk ornamentális hatása nagyban fokozódott. A gót betűk használata tartott egész a könyvnyomtatás feltalálásáig, sőt az első patriczok is ezek után készültek, divatja azonban csak Németországban öltött tartósabb jelleget. Az olasz reneszánsz kodexírói s könyvnyomtatói a régiekhez tértek vissza és a humanisták útmutatásai folytán a XII-ik századbeli kéziratok betűit vették használatba.

A római írásnak így mindkét változata fenmaradt a könyvnyomtatás számára is, körülbelül abban a formában, a mit ma közönségesen német és latin írás elnevezése alatt ismerünk.

A nyomtatott betű nehéz körülmények között kezdi meg pályafutását. A tizenötödik századnak abban a részében indul harcba

INCIPIT LIBER EPISTOLARVM AVRELIÏ AVGV
STINI EPISCOPI HIPONENSIS DOCTORIS
EXIMII EPISTOLA PRIMĀ Ā D
VORVSIANVM

DE SALVTE TVA QUAM
& in hoc seculo & in christo esse cupio
sancte matris tue uotis sum fortasse &
ipse non impar Vnde meruit tuis red
dens saluacionis obsequium: horro ut
ualeo ut literarum uere certeq; laeta
rum te curam non piceat impendere
Sincera enim & solida res est: nec fu
catis eioguis ambit ad ammiram nec
alio lingue testoro: mane a liguid ac
pendulum creptat Multum mouet
non uerborum: sed rerum aradum

& multum terret factura securum sic opue a postolorum linguas exortor
ut legal Ex his enim ad cognoscendos proberas excutaberis quorum testi
monis utuntur apostoli Siquid aut uel cum legis uel cum cogitas tibi ori
tur quæstio in quo dissolueno uidear ne essam scribe ut retribam. r
Magis enim hoc forte adiuuante domino potero q̄ presentia loqui teū:
non solum propter occupationes uarias & incales tuas Quoniam n̄ cu michi
uacat occurrere ut & tibi uacat Verum etiam propter eorum inuentionem
presentiam qui plerunq; non sunt apti tali negotio magisq; lingue cetari
nibus q̄ scientie luminibus delectantur: Quod aut scriptum habetur sep
uacat ad legendum cum uacat legenti nec onerosam sit presentia quod ai
uoles summitur cum uoles pomitur.

Dommo uere sancto ac merito uenerabili p̄ri augustinō episcopo uoluitur
Dicit me uir probitatis uis hincq; docimennum ut aliqua ex
ambiguis sectionis p̄re hincēda percurrer Susceptor gram
mueris imperari meq; libenter in disciplina tua offero uere
ri sententie auctoritatem seruis: que nullam ad perditionem
dum habundare erudit etatem Neq; immerito sapiens p̄r
dente stidia nullis terminis neq; fine conelatur quando p̄teritorius fuit

az írott betűk ellen, a midőn épp a legpompázóbb kéziratok készültek, a MEDICIEK s KORVIN MÁTYÁS korában. Elképzelhetjük, mennyi erőfeszítéssel igyekeztek a nyomdászok faragott betűikkel megközelíteni a kézírást, HESS András Ó-Budán két évig dolgozott, míg megtudta jelentetni a CHRONICA HUNGARORUMOT. Antiqua-betűit a legjobb könyvek után metszette s 33 soros oszlopokba szedve egy oldalon elég kellemes képszerű hatást is keltett, különösen ha ügyesen meg volt rubrikázva. De a Korvin-kódexekkel, melyekben a XII-ik századbéli egyszerű, világos és kecses betűk támadtak fel, nem birt versenyezni. Hess azonban csak rövid ideig működhetett, mert az ó-budai nyomda hamar megszűnt. FUST sem járt jobban Párisban, igaz, hogy ő csalárdsággal mindjárt úgy akart túladni nyomtatványain, mintha kéziratok lettek volna.

Csak a tizenhatodik századdal érkezett el a könyvnyomtatás demokratikus művészetének teljes diadala. A gép utóljára is legyőzte az embert. A kódexírás nem fizette ki magát; a sajtó kivájt pálczák befestékelt nyomatával százankint ontotta az ivetket, ilyen termékenységre a kéz nem volt képes. Mindazonáltal az írott könyv becset nem bírta lefokozni a tipográfiai termék s maga a nyomdászat még századok multán is sokszor jár tanulni a kódexhez, miután egyszer már teljesen kifosztotta annak kincseit.

A nyomdászat fellépésekor a kézírásban használatos formákat egyszerűen átvette és technikájához alkalmazta. Az írott betűknek gót-fajtáját, talán GUTENBERG példáját követve, a német nyomdászok kerítették magukhoz. Ugyancsak a németek használták fel a gót írás egyik alfaját a szélesebb duktusú schwabachi írást. Másik jelentősebb alfaját az angol írás képezte, mely a nyomdászatba sok finomságot és hajlékonyságot kölcsönzött át a kancelláriáktól. Mindezek együttvéve fraktur-írásnak neveztetnek, a típusoknak élénken megtörött sarkai folytán. (G₃ fraaktur típus.) Művészeti fejlődésének tetőpontját DÜBER korában érte el a fraktur. A nagy művész frissítő hatással volt a nyomdászatra is. Maga rajzolta betűinek alapformái nemcsak kaligrafiailag szépek, hanem finom hajlásaik, változataik s elrendezésök

BOCSKAY BETŰS-KÖNYVBŐL. XVI. SZÁZAD.

művészi komponáló és teremtő erőről tanuskodnak. Századokon át ezek szolgáltak mintául a betűrajzolók számára. Sőt a német betűöntödéek még ma is Dürer szellemét aprózzák. Legszebb példa, hogy igazi nagy művésztől lehet csak ily természetű újításokat várni és elfogadni.

A gömbölyű típus, mint már említettük, Itáliában lelt pártfogókra. Subiacoban a SWEYNHEIMÉK nyomdája már 1465-ben «antico» betűket hoz forgalomba, melyek a római verzálokhoz illő minuskulák voltak. Csaknem ez időtájt lép fel Németországban is az antiqua, a hol azonban csak idegen nyelvű iratok nyomására használták. Művészi tökéletességre Velenczében fejlődik, a XII-ik század írott betűinek hatása alatt, innét hordják szét divatját a latin nyelvű nyomtatványokkal. Terjedésével itt-ott lokális jelleget is ölt e betűfaj. Csak talán hazánk küzdelmei nem engedték meg, hogy e téren magyar-izű formák jöjjenek létre. HESS, HONTER, HUSZÁR GÁL (a ki lelkesedésének arányában készített nagyobb és még nagyobb inicziálekát) stb. metszettek ugyan maguk is patri-czokat, de nem elegendő eredetiséggel, rossz eszközökkel és többnyire csupán a szükségétől kényszerítve. Körülményeiket ismerve azonban örömmel vehetjük azt is, ha megőrizték mintaképeik alakzatainak nemességét. Első szakképzett betűtípus-metszőink voltak TOTFALUSI KIS MIKLÓS és KAPRONCZAI NYERGES ÁDÁM, a kik még külföldi nyomdászok számára is szállítottak öntvényeikből. Az antiquák elterjedése és használata lassankint általánossá vált a latin kulturán nőtt nemzetek között. Napjainkig nem változott karaktere, még a barok és rokoko mindent a maga szeszélyes jármába hajtó szelleme sem birt az antiqua betűk formáin alakítani. Hirre vergődött latin betű-típus alkotók voltak ALDO MANUZIO, az ELZEVIR-család, VAN DYCK, a pompázó PLANTIN, kinek típusa Rubens szellemének köszöni létét.

**Regina celi letare Álla. Quia qué meruisti portare Álla.
Resurrexit sicut dixit Álla. Ora pro nobis deumi Álla.**

VELENCZEI GÓT-TIPUS. 1511.

A sok másolás és részben művészetlen utánzás következtében a XIX. század folyamán az antiqua-típusnál romlás állott be. A betűöntödéek sokat vétettek a betűk ornamentális tulajdonsága ellen, metszőikkel hajszálvékonyan tartott, majd meg igen kövér

(egyiptienne és más egyéb néven forgalomba hozott) betűket készítették, a melyekkel vagy sovány, vérszegény és szintelen, vagy pedig ellenkezőleg vaskos, túltömött és nehézkes lapokat lehetett csak előállítani.

A múlt század utolsó tizedétől kezdve azonban a műízlés terjedése folytán, a nyomdabetűk előállításánál mindinkább ova-
kodnak a túlzásoktól. Az újabb típusok közt bizonyos megegyezés mutatkozik, a középuton haladnak, sem a sovány sem a ter-
peszkedő formákhoz nem igazodnak, hanem az arányos és fél-
kövér betűk a kedvencek. És evvel az egyszerűség jut uralomra.
Az ezerféle elnevezésű művészietlen alakok, különösen pedig az
árnyékolt betűk mindinkább pusztulnak. Végre kezdik belátni a

művészek és a nyom-
dászok is, hogy a be-
tűk síkba elhelyezendő
formák és nem testet
utánzó alakok, tehát a
testiség látszatát ott, a
hol sík felület díszítésé-
ről van szó, kerülni kell.

Az antiqua ma a
leghasználtabb betűfaj.
Célszerűségi és egész-
ségi szempont is mel-
lette dönt, a gömbölyű
formák jobban meg-
jegyezhetőek, jobban ol-
vashatók és nem ront-
ják a szemet. A fraktur
még Németországban,
tulajdonképeni hazájá-
ban is kezd háttérbe
szorulni, mert szép

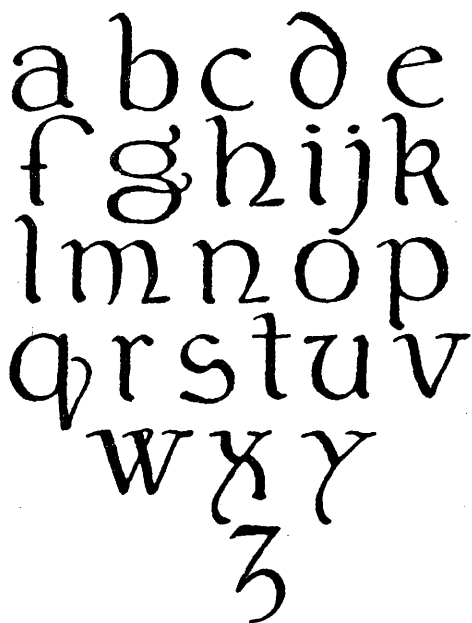
A B C D
E F G H I J
K L M N O
P Q R S T
U V W X Y Z

WALTER CRANE BETŰI.

ugyan, de összetéveszthető és az emlékezetben alig hagy nyomot.
Fejből nemszakember nem igen képes lerajzolni, míg az antiquát
akárki. Ez utóbbi félkövér típusa vetekedik a fraktur művészi hatá-
sával s a papir fehér mezejét kellemesen osztja fel fehér és fekete
változatokra. Továbbá újabban a művészek legnagyobb része is a

római betűk antiqua és mediaeval utódait használja, a mi által e betűfaj tetszetős alakja még inkább kifejlett. Ma már majdnem minden iparművész külön ábéczét komponál magának, a melynek nagy részét nyomdászati típusokká is formálják.

Az utolsó tíz év óta az iparművészet ujjá éledt szelleme a könyv belső és külső díszét is ellenőrzi. A könyvtábla, nyomda-ékitmény s a betűformák azóta művészek tervei után készülnek, a melyek a megelőző művészietlen korszak gyártmányait kiszorítani vannak hivatva.

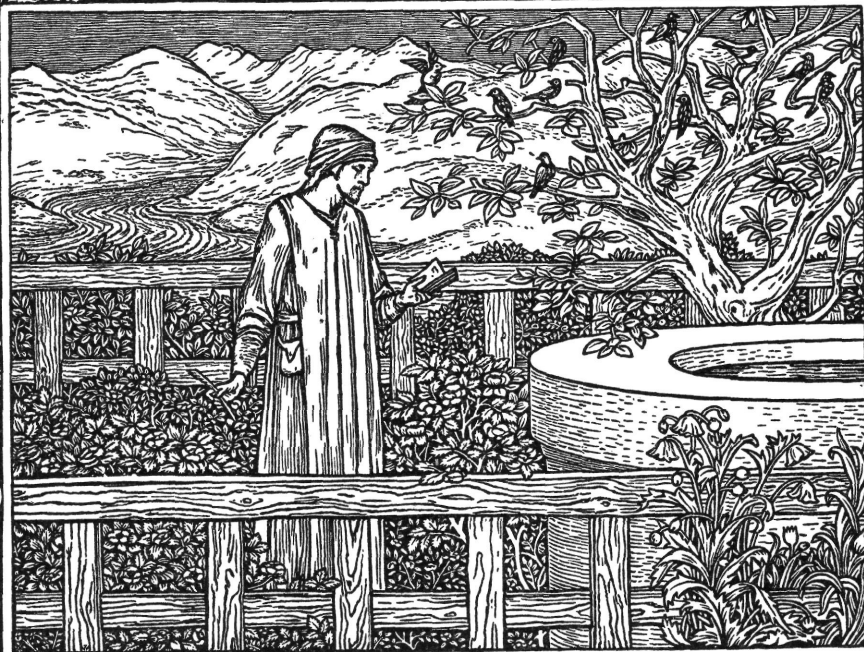

WALTER CRANE BETŰ.

tiszta keverésére, főleg pedig a betűtípusok művészi alkotására és a nyomás pontos eszközlésére fordítva. Saját felügyelete alatt került ki a sajtó alól minden iv, a hibásakat félretette s csakis tökéletes termékeket fűzetett és köttetett be szintén a maga által kifürkészett szabályok szerint. Fáradozását fényes siker jutalmazta. Kézisajtójához maga metszette a betűket, történelmi ismereténél fogva ehhez a legszebb kéziratokat és nyomtatványokat választotta mintaképül. Különösen GÜNTHER ZAINERTŐL tanult sokat. Morris mindent úgy csinált, mint a régiek és mégsem azt csinálta, a

Már DANIEL Oxfordban és DE VINNE New-Yorkban igyekeztek a meglévő anyagból való változtatás által izléses munkákat létrehozni, de a gyökeres és művészi átalakítást e téren az angol MORRIS végezte 1891-ben, a midőn megalapította a KELMSCOTT PRESS-t. Morris volt az első, a ki művészi készséggel fogott hozzá a nyomdászat technikai előnyeinek kiaknázásához, régi mintaképek tanulmányozása után figyelmét a papír jószágára, a nyomdafesték

HERE BEGINNETH THE TALE OF CANTERBURY
BURY AND FIRST THE PROLOGUE THEREOF

THAT APRILLE with his shoures soote
The droghte of March hath perced to the roote,
And bathed every veyne in swich licour,
Of which vertu engendred is the flour;
Whan Zephirus eek with his swete breeth
Inspired hath in every holt and heeth

The tendre croppes, and the yonge sonne
Hath in the Ram his halfe cours yronne,
And smale foweles maken melodye,
That slepen al the nyght with open eye,
So priketh hem nature in hir corages;
Thanne longen folk to goon on pilgrimages,
And palmeres for to seken straunge strondes,
To ferne halwes, kowthe in sondry londes;
And specially, from every shires ende
Of Engelond, to Caunterbury they wende,
The hooly blisful martir for to seke,
That hem hath holpen whan that they were
seeke.

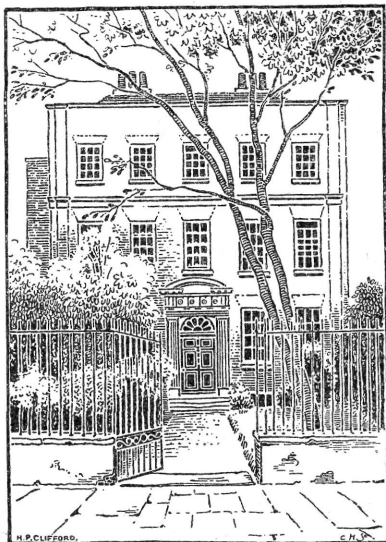
BIF IL that in that seson on a day,
In Southwerk at the Tabard as
I lay,
Redy to wenden on my pilgrym-
age
To Caunterbury with ful devout
corage,
At nyght were come into that hostelrye
Wel nyne and twenty in a compaignye,
Of sondry folk, by aventure yfalle
In felawshipe, and pilgrimes were they alle,
That toward Caunterbury wolden ryde.

mit a régiek. Nem is annyira utánzott, mint inkább az eddig elért legmagasabb eredményt fejlesztette tovább.

A Kelmscott Press betűformái (az arany, Troy és Chaucer típusok) ünnepélyes és előkelő hatásúak. Félkövér betűk, amelyek a Morris által használt merített papíron különös mély dekoratív erőt nyernek. A Kelmscott Press felszerelését alapítójának halála óta a British Muzeumban őrzik, folytatja azonban mind e mai napig ugyanazt a szellemet ASHBEE; az általa metszett típusok alig különböznek valamit a régebbiektől.

WILLIAM MORRIS hatása példászerű egész Angliára, de nagy a befolyása a kontinens könyvműiparának irányításánál is. Legelső sorban Németország követi fűgén az angolokat. Münchenben OTTO HUPP a schwabachi betűformát éleszti újra, egy kissé a

mai ízléshez alakítva. OTTO ECKMANNNAK, a neves berlini iparművésznek pedig a japanizmus bevallott kultuszából fakadt dekoratív betűi kapósak különösen (ezek megfrakturosított antiquák), melyet reklámszedésre kitűnően lehet alkalmazni. Szép típusokat alkotott

A KELMSCOTT PRESS HÁZA.

Note. This is the Golden type.

This is the Troy type.

This is the Chaucer type.

WILLIAM MORRIS BETŰI.

még GEORG SCHILLER az államnyomda betűmetszője; általában a német betűöntődék mindent elkövetnek, hogy jeles művészi erők által tervezett betűkhöz jussanak. Csak legutóbb is a Woelmerczég 2700 márkát tűzött ki egy ábécézére.

Közvetlen utánuk az amerikaiak tesznek legtöbbet a könyv-

nyomdászat modernizálásáért. Az Egyesül-tállamok nyomdai mekeit már régtől fogva bizonyos finomság jellemzi a római anti-
quák direkt utánzása folytán. Sohasem voltak egész művésziet-
lenek. Határozott formában megfelelnek az újabb törekvéseknek
a bostoni LEE nyomdabetűi, a melyek szintén a Kelmscott Press
hatása alatt születtek. Szép típusai vannak még a chikágói INLAND
PRINTER-nek.

A francziáknak máig sincsenek szép betűik. Ők hozták
divatba a megsoványodott antiquát s nem tudnak szabadulni tőle.
Pedig e tekintetben attól a nemzettől sokat várna az ember, a
melynél a plakát feliratos művészete annyira virágzik. Még GRASSET
gyönyörű műve, Les Quatre Fils d'Aymon, is sokat veszít hatá-
sából betűinek szintelen és vékony típusai miatt. A betűkben
rejlő dekoratív hatást csak a plaquette-művészek tudják náluk
kellő mértékben érvényre juttatni.

Magyarország nyolcz betűöntő-intézete sem produkál valami
eredeti és említésre méltót, többnyire hiányosságok pótlása vagy
utánzások képezik összes működésüket. Az egyik betűöntő rész-
vénytársaságnak »corvinus« elnevezésű betűformája ugyan elég
artisztikusnak mondható, habár stiltanilag nincs semmi összefüg-
gésben nevével. **(Ez a „corvinus“ betűforma.)** Az amerikai
betűöntődéknek Morrisset utánzó típusaival van legtöbb rokonságban.
A tagadhatatlanul finom izlésű bécsiek tőlünk kölcsön vették e
típust s Ver Sacrum című művészeti folyóiratukat eredetileg
corvinus-betűkkel jelentették meg. Nálunk is alkalmazták díszesebb
kiállítású műveknél, nagyobb elterjedésre azonban azért nem
számíthat, mivel mindössze öt változatban van elkészítve, holott
húszban sem lenne sok.

Mint látjuk tehát a nyomdászat legelemibb részénél a betűk-
nél is már sok kivánni való akad hazánkban. Előreláthatólag
nemsokára a német vagy angol befolyás kiterjeszti ránk hatalmát,
ha ugyan még hozzá nem Bécs lesz a közvetítő csatorna. Pedig
ha utána néznénk az ügynek, egész fölösleges volna vízvezetékeket
használni, mikor ehhez nekünk is bőséges forrásaink vannak.
A Korvin-kódexek betűi és inicziálái öröklött és fel nem használt
nemzeti kincsünk és az 1882-iki könyvkiállítás is sok anyagot muta-
tott be, a melyből erre nézve egyes kézzel szintén tőkét kovácsolha-
tunk magunknak. Ma már a régi formák utánzása öntudatosab-

ban történik. Az utánzás többé nem rontást jelent, hanem továbbfejlesztést és finomítást. Lehetetlen, hogy ne akadjon művésznünk, a ki magyar ízlését, ha alkalom nyújtódnék neki, a magyar vonatkozású típusok igénybevételével betűkben is ki ne tudná fejezni.

Az angolok internacionális forrásból merítettek és speciális nemzeti jellegű kiadványokat alkottak belőle. A németek megtudták nemzeti alapon reformálni nyomtatott betűiket, pedig a német-betűk szemrontó és olvashatatlan hatását maguk is elismerik; mennyivel inkább eszközölhetjük az újítást mi magyarok az olasz reneszánsz gyöngyeiből álló nemzeti örökségünk révén, mikor az világszerte elismert czélszerű és művészi típusokat őrizett meg számunkra.

A betűtervezés művészete természetesen nem a legkönnyebb. Előbb rá kell magát szánni a művésznék, hogy minden csinját binját kitanúlja, mielőtt hozzáfog. A francia államnyomda betűkészítő osztályának vezetősége így nyilatkozik e kérdésről: »Ha valamely tipografiai betűfajt akarunk létesíteni, nem elég kéziratot vagy föliratot venni mintául, bármily finom rajzú legyen is az; mert a tipografiában laikus író vagy rajzoló szemre tetszetős munkát végezhet, s a betűket a lehető leghivebben utána rajzolhatja és vésheti ugyan, de azok a nyomásra azért mégsem használhatók, mert az írásnak nincs meg az az egyenletes, egyenes állása, melyet a korrekt tipografiai forma megkövetel. A valódi írást és minden finom vonását hűen utánzó alfabetet rajzolás útján kell teremteni, melyet sok kísérletezés és tanulmányozás után a tökély fokára kell juttatni. A betű képzése, alkotása és vésése tehát tudományos munka, mert megköveteli nemcsak a nyelvészet, de még a műemlékek és archaeologia terén való jártasságot is.« Nem szólva az előállítási mód technikai részéről, megpróbáljuk a tudományos eljáráson kívül a már előadott régi példákból összegezni a betűtervezés gyakorlati értékű iparművészeti elveit is.

A csupán csak tipografiai kifogástalan betűk más tekintetből lehetnek rosszak és csunyák. Mert a betűkre nézve is áll, a mi a többi iparművészeti termékre érvényes, hogy a czélszerűség és formaszépség kifejezésre jusson bennök s kiegészítsék egymást. E szempontból tehát minden betű művészi alkotás legyen, de ne a használhatóság rovására. Az a szék felel meg czéljának, a min kényelmesen lehet ülni s az a betű, a melyik jól

olvasható. Ha a művész tervezés közben túlságosan hajlik az ornamentika felé, okvetlen hibát követ el a használhatóság ellen. A művésziesség és olvashatóság egyensúlya vezet csak sikerre. Kivételesen a reklám- és a plakátbetűknél a talányosabb formák is alkalmazhatók, mert a találgatás izgalma maga is reklám. A könyvnél azonban soh'sem szabad az egyszerűséget szem elől téveszteni. Minden fölösleges diszítés kerülendő a könyvbetűnél, ha zavart támaszthat.

További tanulságok is levonhatók még a betűkészítés művészetére vonatkozólag. Rendesen minden betűrendszer négy vonalon mozog, a melyek közt a nagy és kisbetűk arányosan rendezkednek el felfelé és lefelé nyúló részeikkel, mint az elemi iskolások írófüzeteiben. Ha a nyúlványok a betűtörzs közelében maradnak, jobban olvashatók és szebbek, mintha messze elkalandoznak. A betűtörzsek szélességi térfoglalását pedig gazdasági szempont is befolyásolja. Az antiqua és fraktur kis helyet foglal el, a mediaeval és schwabachi a kiadók kárára nagyobbat. Épp azért az utóbbiak kevésbé használatosak. (Ez antiqua, ez fraktur, ez mediaeval, ez schwabachi.)

A betűk külön-külön való szépsége azonban még nem biztosítja azt, hogy kapcsolatban társaikkal művészi hatást eredményeznek. A körvonalon kívül a művésznak figyelembe kell vennie azt a tért, a mely két betű közé esik. A legtöbb betűköz kockalapot képez, a mi megkönnyíti az arányos elrendezést, de egyhangúvá is teszi sokszor a sort, úgy hogy ez oknál fogva is változatosságra kell törekedni. **KÖNYV**

A legarányosabb távolság az, ha a betűközi térfogat alakjaiknak különbözősége daczára is egyforma. A betűk elhelyezése főleg a szedő, a nyomdász dolga. A tervező művésznak a betűközi téren kívül még egy feladattal kell megbirkózni, a mi a betű és az oldal viszonyára vonatkozik. S ez a feladat a nagybetűk kérdése. A betűknek, a midőn egymás mellé kerülnek, azaz egy síkban helyzetetnek el, bizonyos egységes törekvéseknek kell, hódolniok. Legnehezebb ezt a nagy betűkkel (versal) szemben kivinni, a melyek rendesen szögletesek, míg a kis betűk gömbölyűek s ez által gyakran tönkre megy az oldal nyugodtsága. Összhangot teremteni nehéz, különösen nehéz a német írásnál, hol a szöveg a főnevek révén tele van hintve nagybetűkkel. A mily változatosságot lehet ezzel elérni, épp oly díszharmóniát is.

Ha visszagondolunk arra, hogy a nyomdászat bölcsőkorában összes szépségeit az írott könyvekből merítette, önkéntelenül az a tanács bontakozik ki, hogy minden kor, ha elművészietlenedett típusát akarja felújítani, forduljon a kézíráshoz. Az ALDO MANUZIO által használt kifogástalanul stilszerű dült betűrendszer PETRARCA kézírása után van metszve. S körülbelül ezt az eljárást tekintjük a legjobb példának. Minden jó típus kézírásból kell, hogy utánoz-
tassék, a jól kiírt írás sok egyöntetűséget és harmóniát rejt magában.

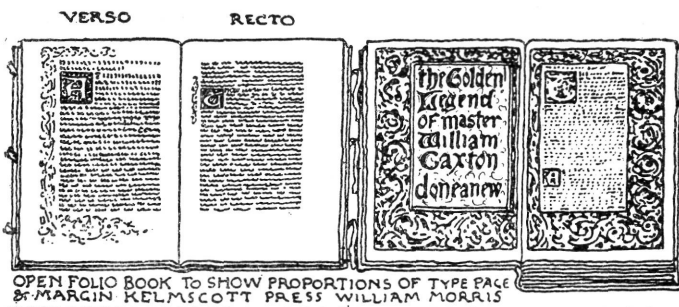
A KELMSCOTT NYOMDA JELE.

II.

A *szedés* (mesterszedés, műszedés, akcзиден-cz-munka) a második művészeti tényező a könyvnyomdászatban. A betűk tervezése után, a betűknek egy adott térben való elrendezése és elhelyezése egy második komponáló képességet igényel. A betűtervező és metsző munkája után az akcзиден-cz-tervező és szedő munkája a legfontosabb minden nyomdászati műnél. Nemcsak a betű formája és aránya, hanem a betűközti tér ügyes beosztása önt változatot a lánczolatossor-falanxba s egy oldalon csoportosított sorok elrendezése teszi hangulatossá a könyvlap fehér mezejét.

Tehát a betűk után figyelmünket mindjárt az összeállításra és nyomásra kell fordítanunk. A szedésnek nem voltak stílusbeli változatai, történeti áttekintés róla iparművészeti szempontból

nem nyújtható. Szigorúan körvonalozott szabályai itt-ott lazultak ugyan, mint például a múlt század hatvanas éveiben, de egészében, lényegében sohasem ingott meg. Ellenben a szedésnek is

SZÖVEG ÉS DÍSZ KÜLÖNFÉLE ELRENDEZÉSI MÓDJÁ. MORRIS ÉS CRANE UTÁN.

van esztétikája, vannak elintézetlen kérdései a jelenben, a melyekkel szemben aztán mindig sikeresen lehet hivatkozni a múlt egy-egy példájára. Az általános tanulságokat megpróbáljuk összegezni.

Az oldalra vonatkozólag is az áll, a mi a betűkre nézve t. i. két szempontnak kell megfelelnie: a célszerűségnek és a szépségnek. Az iparművészeti felfogás értelmében nem elég, ha jól olvashatóan vannak a sorok csoportosítva, bizonyos művészeti követelményekkel sem szabad ellenkezésbe jönniök. Minden nyomtatandó papír felülete rendesen téglalap. És a régi mesterek hatásának egyik titka abban rejtőzik, hogy számoltak a papír ez alakjával s betűket, nyomdászt és illusztrációt egy téglalapon belül rendeztek el harmonikusan. Minden szedőnek erre az egységre kell törekedni.

A betűk ne éljenek különálló életet, ne csoportosuljanak csak szavakba, hanem mint jó közkatonák, szolgálják az egész érdekét. Egy oldal képezzen egy testet, egy egyént. Sőt mivel a könyvoldalnak házastársa is van, a kivel szakadásig egybefűzetett, társához, a szemközti oldalhoz is, igazodnia kell. Két oldal képezzen egy párt; ne üssék egymást; egyik se beszéljen nagyobb hangon, mint a másik; se ne öltözködjék cifraóban; hanem békés, egyetértő és harmonikus életet éljenek. A szép könyvben, bárhol nyissuk is ki, mindenütt ilyen házaspárra kell akadnunk.

Az egységesség művészi hatásának kedvéért azonban sohasem szabad elhanyagolni a könyv tulajdonképeni célját, az olvashatóságot. Mert például a tömör (kompresz) szedés sokkal melegebb, egységesebb és képszerűbb hatást ad, mint a ritkított és mégsem alkalmazható mindig. Minden betű bizonyos helyet igényel, hogy érvényesülhessen. Sok típusnál a kompresz-szedés nehezen olvasható, vibrálásba megy át a betűk sorozata. Ennél a helyes arány fellelése tisztán a szedő dolga. A betűöntődéknek helytakarító sovány típusai, a mit avval a célzattal öntenek, hogy levegős sor- és betűközöket hozzanak a könyvben létre, nem felelnek meg az arálynak, sem nem olvashatók jól és még hozzá a dekorálást sem valósítják meg.

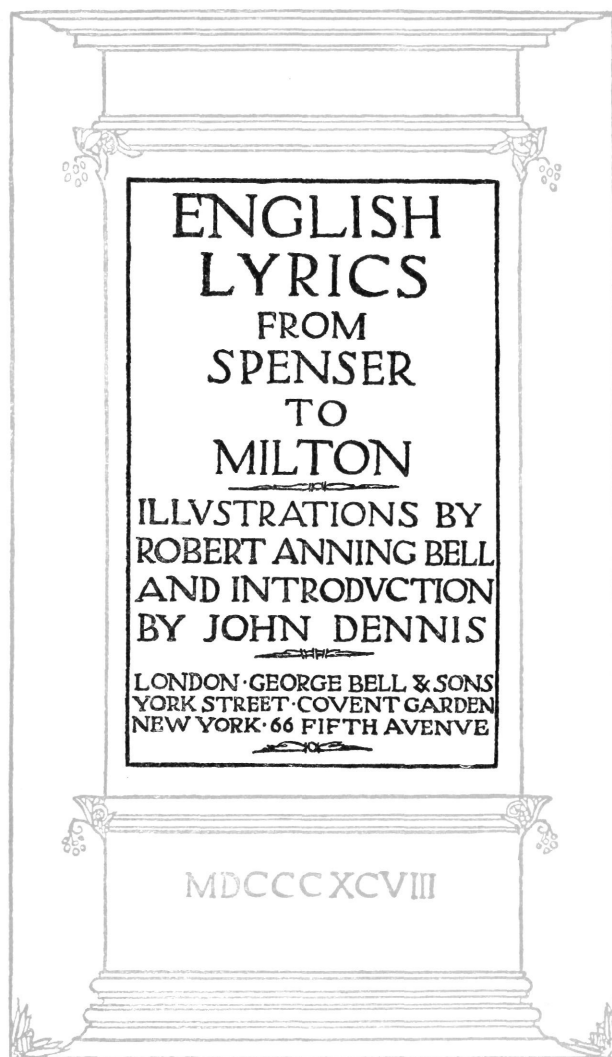
A betűk közti tér aránytalanságán kívül a szedő még egy módon, t. i. az úgynevezett kitüntető szedéssel zavarhatja meg az oldal egységes képét. Ezzel azonban nagyon keveset szoktak törődni. Pedig a kurziv és nem kurziv, a kövér és sovány betűk összekeverése, szóval a használt kitüntető módok a legnagyobb nyugtalanságot idézik elő, nem is szólva arról, hogy sokszor minden művészi hatást lerontanak. Van nyomda, mely a vegyes

szedéssel egyenesen hivatkozik; evvel bemutathatja ugyan anyagának gazdagságát, de az ízléseét semmi esetre sem. A stílusnak, sőt a duktusnak sem szabad egy oldalon változnia. Az angolok e tekintetben a kiemelésre szánt szavakat »versal«, vagy a versálisok formájára öntött kisbetű nagyságú nálunk németesen úgynevezett »kapitälchen« betűkkel szedik. Mindenesetre ez is jó, de legszebb volna a rubrikátort utánozva, ha technikailag nehézségbe nem ütköznek, aláhúzni a kiemelendő szavakat.

Legszabadabb tere nyílik a mesterszedőnek a cím lap összeállításánál. A cím lap szövege, nyújt tájékozást az egész műről és írójáról s így a könyv egyik legfontosabb részét képezi.

A legtöbb címlapon eddig olyan elrendezés észlelhető. mintha egy súlypont után igazodna, pedig ez csak rosszul felfogott és alkalmazott építészeti elv. A cím lap nem építészeti alkotás, a cím lap, mint minden nyomdászati termék általában egy síkban foglalhat csak helyet. A ránk örökségként maradt nyomdászati elvek szerint készült könyvekben az is igen divatos jelenség, hogy a cím egy szabad térben uszkál. Ezt japáni hatásnak kell betudnunk, valamint a le- s felfutó úgynevezett szabad szedést is. Mindezekért azonban távol keletnek ezt az artistikus népét éppen nem tehetjük felelőssé. Tudjuk, hogy a japánok dekoratív műveiben több a proporció, mint a szimmetria. S ennek rosszul felfogott értelme szerint alkották, sőt itt-ott most is alkotják nyomdászaink a változatos, de rettenetes szabad cím lap-szedéseket.

A régiéknél erre vonatkozólag is akad jó példa. A címlapok, de sőt a fejezetek cím felirata is be van keretezve s ez által mintegy kiemelve és a szöveghez kötve. Egy egyszerű fejlécczel vagy szalaggal is már fokozni lehet a cím hatását. A címszedésre az amerikaiak szolgálnak kitűnő példákkal, a kik egyszerű fogásokkal művészi elrendezést tudnak létre hozni. A címek bekezdésével még azt is elérjük, hogy nem leszünk kénytelenek épp ott nélkülözni az oldalszámot, a hol azt legtöbbször keressük. A szabadon lógó címfejekhez t. i. nem lehet számot szedni. Közbevetőleg megjegyezzük, hogy a lap számozását legczélszerűbb alólra alkalmazni és pedig középre, hogy az ivszámozást se zavarhassa.

©ZAKÓ ELEMÉR: ††††
 A KÖNYVNYOMTATÁS
 ÉS KÖNYVDISZITÉS †
 IPARMŰVÉSZETE ††††

MÜNCHENI MINTÁRA SZEDETT CZÍM.

©ZAKÓ ELEMÉR:
 A KÖNYVNYOMTATÁS
 ÉS KÖNYVDISZITÉS
 IPARMŰVÉSZETE

ANGOL MINTÁRA SZEDETT CZÍM.

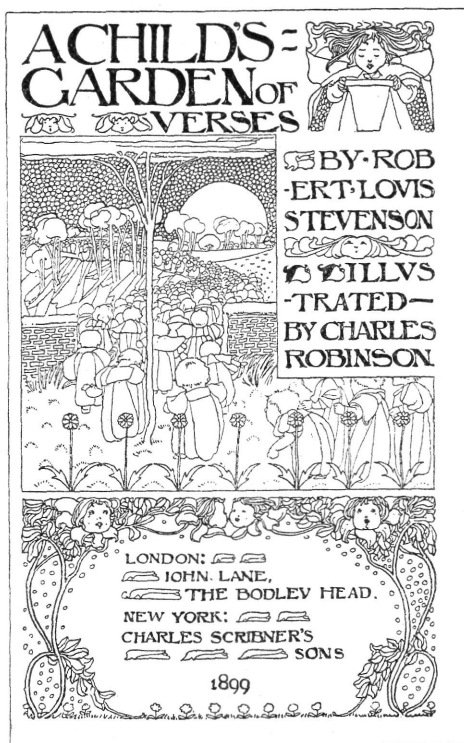
©ZAKÓ ELEMÉR:
 A KÖNYVNYOMTATÁS ÉS KÖNYVDISZITÉS
 IPARMŰVÉSZETE.

KLASSZIKUS PÉLDÁRA SZEDETT CZÍM.

A könyv- és fejezetczímek szedésére nézve igen sok a változat. Valamikor a sorokat szívesen szedték tölcser alakba vagy pohár formájára. Most újabban pedig igen divatos a közelmúlt nyomdászati elvének ellentéteképpen minden tekintet mellőzni, a mi a sorok esésének szabályára vonatkozik és a Münchenből lábra kapott ó-német mintára tele sorokba szedni egy téglalap vagy koczka alakjába mindenáron a címet. A mennyiben valahol a betűk nem töltik meg a sort, oda surrogatunként csillagokat és más nyomdadiszeket is alkalmaznak. Ez az eljárás sokszor sikerül, de még többször erőltetett formát ad. Tagadhatatlan az, hogy a geometriai idomba szorított szedés egységes hatást kelt. Mindazonáltal a túlzás itt is megboszulja magát; nem egyszer értelem zavaró elválasztások és tagozások jönnek létre, eltekintve attól, hogy a surrogatum használata egyáltalán nem dicséretes. Angliában a geometriai rendszerrel ellentétben az értelmi vagyis mondattani tagozást szeretik alkalmazni a címeknél, a melynél minden sort egy merőleges irányában kezdenek tekintet nélkül a végződés egyenlőtlenségére, mint a versnél. Talán ez utóbbi módszer a legkifogástalanabb. Tanácsos még figyelembe venni az angoloknak azt a szokását, a melynél fogva a címssorokat a baloldal felé csoportosítják, azon egyszerű oknál fogva, mert ott nincs annyira kitéve a szakadásnak a lap és a könyvet fogó jobb kéz mit sem takarhat el a nyomtatásból.

A betűkre vonatkozólag még megkell jegyeznünk, hogy ugyanazon karakterrel kell birni a címjelapénak, mint a minő a szövegben van. És hogy továbbá reklámbetűket és reklámszedést az első oldal nem tűr, mert ott nincs is rá szükség.

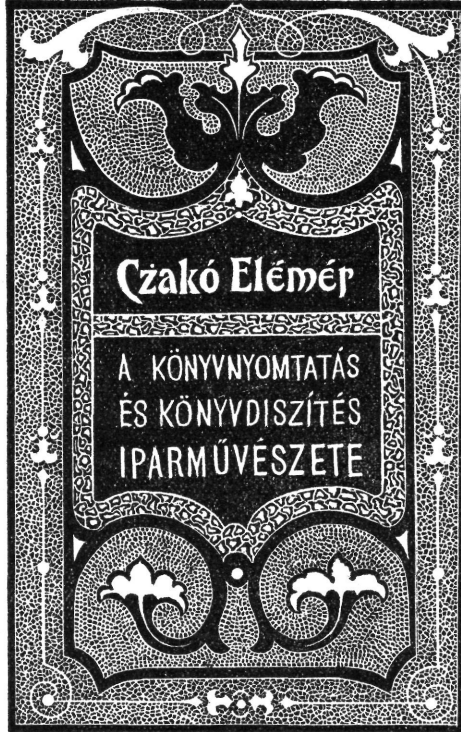
A szedés keretébe tartoznak még azok a nyomdasiszek, a melyeket a mesterszedők a maguk izlése szerint állítanak össze. Tehát nem egy előre megkomponált könyvdisz, a melyet a művész direkt valamely meghatározott könyvhöz tervez, hanem a betűöntődék által szállított sablonszerű ékitmények, a melyek még elrendezésre

CHARLES ROBINSON. CZÍMLAP.

várnak. A régi nyomdászoknak nem álltak ilyenek rendelkezésükre, még a XVI. században is csak egész fejlécek, záróképek és kezdőbetűk voltak a nyomdák felszerelése között. A rá következő századtól kezdve azonban feldarabolt díszítő elemek jöttek divatba, melyeket mindenki a saját tetszése szerint állíthatott össze és a melyek jobbjára arabeszkek voltak. Százötven évig ezek a keleti motívumok képezték a nyomdászoknak egyedüli összerakható tipográfiai díszét, míg aztán a párisi betű öntődék a rokoko szellemétől áthatva új gazdag folyamat a nyomdaéktípusoknak nem zúditották a sajtóra. A XIX-ik században még inkább megsaporodtak a nyomdászok díszek. A hajlítható rézléniák és a fotomechanikai eljárások a nyomdász anyagát a legnagyobb mértékben meg gazdagították. Különösen sokat fejlődött a nyomdaéktípus a litográfiával való versenyzés következtében. A sokszorosításnak ez az egyszerű és könnyed eljárása fenyegette a

nyomdászat egyes ágait, harcra ingerelte, a mely közben aztán szokatlan sok művészi elemet szívott fel magába, sajnos, nem mindig ízléses válogatással. Legutóbb pláne a *Mäser*-lemezekkel és az ólomfaragással maguk a nyomdászok is vállalkoznak magasabb művészi feladatok megvalósítására, de őszintén szólva, ezen tevékenységüket — a rajzolásban való készületlenségük miatt — nem igen koronázza siker.

MÄSER-LEMEZBŐL KÉSZÜLT KLISSÉ.

Metszette Pavlovsky J. Alajos, az Athenaeum mesterszedője.

nyomdászat egyes ágait, harcra ingerelte, a mely közben aztán szokatlan sok művészi elemet szívott fel magába, sajnos, nem mindig ízléses válogatással. Legutóbb pláne a *Mäser*-lemezekkel és az ólomfaragással maguk a nyomdászok is vállalkoznak magasabb művészi feladatok megvalósítására, de őszintén szólva, ezen tevékenységüket — a rajzolásban való készületlenségük miatt — nem igen koronázza siker.

Úgy, hogy akármennyire méltányoljuk is az újabb vívmányokat, mindig szemünk előtt lebeg az a kár is, a mit épp ezek idéznek föl. Az önálló tervező képességet igénylő munkára nagyon kevés szedő képes. S a sok dísz csak cifrázkodást szül, kontárok uralmát, a mely mellett még a közízlés is megtévelyedik.

A művészek által tervezett nyomdaékitményről később lesz szó, a melyekkel szemben a nyomdásznak nincs egyéb dolga, minthogy logikusan alkalmazza bizonyos formaérzéssel ott, a hol azt a belső szükség kívánja. Tehát munkája csakis konstruktív legyen.

Még egy eszköz áll rendelkezésére a nyomdásznak, a melylyel hatást bir elérni, t. i. a színek alkalmazása. Mindjárt eleve nebb, élénkebb a könyv, ha a fekete betűk egyhangúságát megszakítja egy-egy vörös iniciale vagy czimsor, mint a hogy a nyomdászat első termékeinél látjuk. A mai könyvnyomtatónak a festékgyárak a szivárvány összes színeit bocsátják rendelkezésére, mégsem bírja a színek által könnyen elérhető művészi hatást jobban kizsákmányolni. Ez irányban bátortalanok és járatlanok vagyunk még.

A színek meghatározása egyrészt azonban már a tulajdonképeni könyvdísz és illusztráció tervezőjének feladata körébe vág.

MODERN ZÁRÓDÍSZ. HORTI PÁLTÓL.

ZÁRÓDÍSZ HELTAI KRÓNIKÁJÁBÓL, KICSINYITVE. KOLOZSVÁR, 1575.

III.

MAGYAR INICZIALE.

könyvdísz a puszta, rideg sornak ékesége és a tartalomnak megvilágítója, segítő társa. A nyomdaéktményeknek is nevezett könyvdíszek kapsot és keretet képeznek a betűk egyhangú mozaikjához, szempihentető oázisok és a szigorú rendben tartott sorok kellemes ellentétei. A könyvdíszek másik fajtái az illusztrációk, a melyek magasabb művészi alkotások, de szintén nélkülözik az önállóságot,

kísérői a szövegnek és szolgáltatában állnak az összhangnak. Diszét képezik még a könyvnek a mellékletül adott képek is, de ezek szorosabb kapcsolatba nem igen lépnek sem a nyomtatvány karakterével, sem a technikával.

Ha a nyomda-dísznek és illusztrációnak a könyvhöz való viszonyáról akarunk tájékozást szerezni, ennél is előbb a régiek által elért eredményeket kell összegeznünk, mivel ők művészek és mesteremberek voltak egy személyben, működési körük nem oszlott meg s habár kisebb feladatoknak feleltek meg, munkáikban mégis jobban kidomborodik a lényeg.

HÁRTYAKÉZIRAT. XV. SZÁZAD.

Mint a betűk metszésénél, a szedés összefűzésénél, úgy a díszek és illusztrációk alkalmazásánál is a nyomdászatnak mintaképpül az írott könyvek szolgáltak. A legrégebbi fenmaradt kódexek igen egyszerűek voltak. Az első században például az írásnak csak a rubrikálás volt összes dísz, a mely inkább szeszélyes mint ötletes vörös vonalakból állott (rubrum-vörös). Csak a népvándorlás után kezdődött az írott könyveknek díszesebb kiállítása, a mikor már az inicziálékat különös díszszel látják el. A barátkolostorokba belopozkodnak a népies — germán vagy kelta — ornamentumok s lassankint kifejlődik egy gazdag és hatalmas díszítő mód, karöltve a pompás miniatűr-festészettel.

A Franciaországban legnagyobb virágzási fokra jutott gót művészet korszakában már egy könyvön három művész is dolgozott: az író, a rubrikátor és az illusztrátor. A kiknek főtörekvésük volt,

hogy a szöveg, az inicziále a maga virágos és lombos díszivel s az alakos kép egy egységes egész benyomását keltsék.

A Korvin-kódexek nyújtják az összharmonia legkiválóbb példáit. A szorgalom, kitartás és szeretet, a mi e kéziratok készítőit jellemezte, meghozta gyümölcsét. A többnyire pergament alapon gonddal sorakoztatott antiquák már magukban is művészi hatást keltenek. Hát még a díszszel. Az első oldal pazar fényével nem merül ki a művész, minden fejezet elején gazdagon díszített kezdőbetű nyílik, csodálatos üde széldísz szövődik le a sorok mentén is sokszor a szöveg tartalmát kecses miniatűrök

MAGYARORSZÁGI HÁRTYA-KÉZIRAT.
XV. SZÁZAD.

élénkítik; kék, vörös, zöld és arany a rubrum; virágos arabeszk, arany csík, szárnyas fej, geniusz, madár, címer és arckép a dísz; minden csupa szín, csupa szépség.

Ilyenekkel szemben természetesen nehéz volt felvenni a har-

czot. Az első nyomtatványok nem is czéloztak egyebet a szövegírás pótlásánál, tiszteletben tartván a rubrikátor és illusztrátor művészetét, azok számára üres helyet hagytak, hogy utólag bele rajzolják és fessék a könyv tulajdonképeni díszét. A gyermekkorból alig cseperedett azonban ifjúvá a nyomdász, nemcsak a scriptort gyűrte le, hanem diadalmaskodott a rubrikátor és illusztrátor fölött is. A nyomdafesték legyőzte a másolótentát, erejének növekedtével fölöslegessé tette a rubrumot s a többi színpompás festékeket is. Szint nem tudott ugyan nagy változatosságban nyújtani, de kárpótolta ezen gyengeségét a szép formával. Így lett a nyomtatás társa a fametszet, a melylyel a tipográfiába át lehetett ültetni a képet is egyszerű, de egységes tónussal.

A nyomtatott könyvnek díszítő művészete Olaszországban lelt első művelőire. Itáliában a XV. században már a reneszánsz művészet virágzott. A midőn a nyomdászok oda kerültek, még a kezdetlegesség fokán állott és ezen művészeti fellendüléssel nem bírt lépést tartani. Az olasz nyomdászoknak jutott tehát az a feladat, hogy ez új művészetágban az egyéb művészetekben elért eredményekig haladjanak. S ez fényesen sikerült nekik; bámulatos könnyedséggel olvasztották be a reneszánsz gazdagságát a tipografiai munkákba. Az előmunkálatokat ehhez az ötvösök és műasztalosok végezték vésett és berakott munkáikkal. Az első nyomdászokat a díszítő motívumoknak szabad felfogása és gazdagsága jellemzi, a melyhez még a gót és a keleti művészetek hatása járult. Az inicziálékban, a fejlécekben megelevenedik előttünk a reneszánsz világa, delfinek, akantuszok, pogány istenek és keresztény szentek váltják fel egymást, a címzlapokon oszlopsorok, templomajtók és más építészeti megoldások díszlenek. Mindezeket azonban minden árnyékolás nélkül, körvonalakban ábrázolták, egyrészt mert eleinte sablonoknak készítették a festők számára, másrészt mert a vonalas jelleg jobban megfelelt a síkdíszítménynek. A könyvdíszítők sokat tanultak Olaszországban az intarsiából. Annak nyugodt hatását varázsolták elő sötét alapból kiváló fehér díszítményeikkel, a melyben szintén nem volt semmi plasztikusság, sőt sokszor mintaképét is túlszárnyalta, a mikor már az építészetre sem emlékeztetett.